

HONTI LÁSZLÓ
Az uráli nyelvek habitív és izafetszerkezetei

1. 'valakinek van valamije', 'valaki[nek a] valamije'

2. 1. Az uráli nyelvekben két szerkeztípus van a birtoklás mondatértékű kifejezésére:

(a) az alanyi funkciójú birtokszó alanyesetű, és a birtokost jelölő névszó rendszerint valamilyen esetragot kap; az esetrag lehet vagy grammatikai (nominativusi, genitivusi vagy dativusi), vagy adverbialis (lativusi, locativusi vagy ablativusi); továbbá a birtokszó vagy kap birtokos személyjelet, vagy nem, illetve a mondatban vagy van copula, vagy nincs;

(b) a birtokszó 'birtokol' jelentésű ige tárgyi bővítményeként áll.

Némely finnugor nyelvek habitív szerkezetét szomszédos indogermán nyelvek hasonló szerkezeteivel hozták összefüggésbe.

2. A possessív viszonyt birtokos jelzős szerkezet fejezi ki, amelyben a birtokos jelző grammatikai, olykor adverbialis esetben (nominativusban vagy genitivusban, illetve localis casusban) lévő névszó, a birtokszón vagy van birtokos személyjel, vagy nincs. Azt a szerkezetet, amelyben a birtokos jelző nem személyes névmás és a birtokszó személyjelet kap, több kutató is — a török nyelvek hasonló szerkezeteinek megnevezésére alkalmazott — „izafet” terminus technicusszal illeti. Az izafetszerkezet esetében egyes kutatók török hatást véltek felfedezni.

3. lat. *mihi liber est* 'nekem könyvem van'

4. U **n* genitivus és/vagy **n* dativus

5. „Nomen- \emptyset /Gen/Adv/Postp + Nomen- \emptyset /Px (+ 'van')“

6. A birtokos alaktani megformáltsága

	a habitív szerkezetben	a birtokos jelzős szerkezetben
finnségi	<i>l</i> elemű esetragok, genitivus	genitivus
lapp	statikus localis esetek	genitivus
mordvin	genitivus	genitivus
cseremiszi	genitivus	nominativus, genitivus
permi	<i>l</i> elemű esetragok, nominativus	<i>l</i> elemű esetragok, nominativus
obi-ugor	nominativus, locativus, névutó	nominativus
magyar	dativus (> genitivus)	nominativus, dativus (> genitivus)
északi szamojéd	nominativus, genitivus	genitivus
déli szamojéd	nominativus, genitivus, névutó	genitivus

7. fi. *minu-n on nälkä- \emptyset ~ minu-lla on nälkä- \emptyset* 'éhes vagyok', *minu-lla on lapsi- \emptyset* 'ich habe ein Kind', lív K *izā-n um tidār- \emptyset* 'der Mann hat eine Tochter',

lp. N *makkár beatnagat- \emptyset du-s leat?* 'milyen kutyáid vannak?', *mu-s dat gal leat buoret beatnagat- \emptyset* 'nekem bizony jó kutyáim vannak', *mu-st læ manna- \emptyset* 'ich habe ein Kind', lp. S *muw[Gen] mana- \emptyset* 'ich habe ein Kind',

md. *erža-n ul'i suk-azo* 'ein Erzane hat einen Hund',

cser. [*nun-ən*] *ikšəwə-št uke* 'sie haben kein Kind', *məń-ən u kújə- \emptyset ulə* 'ich habe ein neues Buch',

votj. [*men- \emptyset am*] *nij- \emptyset e van* 'ich habe eine Tochter',

zürj. *joma-lən pi- \emptyset s abu* 'der Zauberer hat keinen Sohn' ~ *nj-lən em kujim pi- \emptyset* 'sie haben drei Söhne',

osztj. Vj *mä-∅ wāγ-am ěntim* 'ich habe kein Geld' ~ *měn-nə wāγ-∅ ěntim* 'ich habe kein Geld',

vog. T *nājār-∅ püw-ī ālās* 'der Kaiser hatte einen Sohn', *püw-ān āl* 'sie haben einen Sohn',

m. *lov-am van, az apá-nak ház-a van* ~ *az apá-nak nincs ház-a*.

8. cser. *kuruk-lan üšək ulo* 'a hegynek árnyéka van', *kuku-lan šədaŋəm βüdalš(-at) ulo* 'a kakukknak búzavetője van'.

9. m. *enyém, tiéd* stb. ~

(a) Oszty. N *манэм* 'nekem; enyém': *тами ма шукем! — антэ, манэм!* 'Это моя крошка! — Нет, моя!'

(b) Oszty. Kaz *naŋen* 'neked; tiéd', *tuveŋ* 'neki; övé': *tam taŋki miŋ n. miŋ t.* 'эта белка или твоя, или его?'

(c) Oszty. Kaz *mānem* 'nekem; enyém', *māŋew* 'nekünk; miénk': *χōj pütīlka? — mānem. — māŋew.* 'Kinek az üvege? — Az enyém. — A miénk'.

(d) Vog. N *ānəm* 'engem; nekem; enyém', *tawe* 'őt; neki; övé', *mēmēm* 'minket; nekünk; miénk (du. 1)', *mānaw* 'minket; nekünk; miénk (pl. 1)': *nēpək ā.* 'бумага моя', *pisal t.* 'ружье его', *koləγ m.* 'дома (дв.) наши (дв.)', *sālit m.* 'олени наши'. Ezt a szerkezetet jól érzékelteti a következő déli vogul péda is: TJ *ām(ān) waŋkā k,irt kāləŋ kāsəm ā sows* 'ich hatte keine Lust, in dem Brunnen zu sterben', 'mir kam [eigtl. wurde] nicht meine Lust... zu sterben'. A mondat kétféleképpen értelmezhető attól függően, hogy nominativusi vagy dativusi névmás van-e benne: 'nem volt (én) kedvem...' és 'nekem nem volt kedvem...'

10. lat. dativus possessivus: *mihi liber est* 'nekem könyvem van' ~ genitivus possessivus: *patris est domus* 'az apáé a ház'

11. n. nyj. *er ist ein Vetter zu mir;*

n. *dem Vater sein Sohn* ~ *des Vaters sein Sohn, wem sein Hut* 'wessen Hut',

hol. *de vader zijn zoon,*

ang. *server to his master, óang. him on þet heafod* 'to-him on the head (= on his head)',

fr. *ce livre est à moi, le cheval à mon père,*

ol. *describer fondo a tutto l'universo* 'leírni a világ lényegét',

or. *ему шесть лет, доктор ему осмотрел горло,*

lett *kas tev ir?* 'ki/mi van neked?'

12. A dativussal vagy locativusi prepozíciós/posztpozíciós szerkezettel kifejezett habitív és birtokos jelzős szerkezet eredetével kapcsolatban finnugor–indogermán viszonylatban egymással homlokegyenest ellentétes vélemények láttak napvilágot a szakirodalomban.

(a) A lett és az orosz szerkezet történeti háttérében némelyek finnugor substratumot vagy adstratumot sejtene, mások viszont tagadják ezt, sőt van aki felteszi a kérdést, vajon a finnségi szerkezet (fi. *minulla on...*) nem orosz eredetű-e.

(b) A lív dativus funkcióját illetően esetleg lett hatással lehet számolni.

(c) Mivel az osztjában a személyes névmás locativusa használható a birtokos kifejezésére, ebben feltehetően orosz befolyás mutatkozik.

(d) A vogul névutós szerkezetet illetően is találok hasonló nézettel.

(e) Orosz befolyás lehet a szelkup szerkezet esetében is a névutós szintagma, eszerint a szelkup a régebbi 'mein Rentier ist' szerkezetet az orosz *y меня*-nak megfelelő elemmel egészítette ki, de a birtokos személyjelet megtartotta.

(f) Egy szerző szerint a magyar dativus possessivus az „európai“ nyelvekkel való konvergencia eredménye, de ugyanazon dolgozatában azt is állítja, hogy a magyar „lemásolta“ a szomszédos nyelvek ezen szerkezetét.

13. fi. *meillä on vieraita*

14. m. *a ház tete-je, a ház-nak a tete-je*

15. Az uráli birtokos jelzős szerkezetek típusai:

(a) Morfológiailag a szerkezet egyik tagján sincs jelölve a birtokviszony; ide gyakran a szóösszetételek és összetételszerű szókapcsolatok tartoznak, pl. m. *háztető*; md. *utom kenkš* 'дверь амбара (букв.: амбар-дверь)'; cser. *pünžö wujə-što* 'a hegy tetején'; votj. *škola sad* 'школьный сад'; zürj. *pižan dera* 'скатерть; сальфетка'; osztj. *Vj ni potinika* 'a nő cipője'; vog. *puŋk-sow* 'fejbőr'; szelk. *pōt pīry* 'высота дерева', vagyis: „Nom-∅ + Nom-∅“.

(b) Csak a birtokos jelzőn van birtokviszonyt kifejező morféma, pl. fi. *talo-n katto* 'a ház teteje'; cser. *kuviž-än ədər-∅* 'a király lánya'; osztj. *Tra t'aras-nə jēŋk-∅-a* 'a tenger vizébe'; jur. *pa-ʔ hadeʔ-∅* 'смола дерева'; jen. *abā-ni pag-e* 'паница моей старшей сестры', vagyis: „Nom-Cx + Nom-∅“.

(c) Csak a birtokszón van jelölve a birtokviszony, mégpedig birtokos személyjellel, pl. m. *a ház-∅ tete-je*; osztj. *Vj rät-∅ əγ-əl* 'az öregember feje'; vog. *N lū-∅ puŋk-e* 'a ló feje'; zürj. *kat'e-∅ žugj-as* 'in Kätchens Schlinge', vagyis: „Nom-∅ + Nom-Px“.

(d) Mind a birtokos jelzőn, mind a jelzett szón van birtokviszonyt kifejező morféma, pl. m. *a ház-nak a tete-je*; cser. *kuviž-ä-n ədər-žə* 'a király lánya'; votj. *kolhoz-len muzjem-ez* 'земля колхозная'; osztj. *DN t'aras-nat wəχ-ət* 'das Geld des Kaufmannes'; jur. *na-kan meŋti-da* 'упряжные олени моего старшего брата (букв. брата-моего упряжные-его)'; jen. *kedər-' koba-da* 'шкура дикого оленя', vagyis: „Nom-Cx + Nom-Px“.

16. n. *wem sein Hut* 'wessen Hut', *dem Vater sein Haus* ~ *des Vaters sein Haus* ~
hl. *de vader zijn huis*,
ol. *della mia sopravvesta il suo colore* 'a köntösömnek az ő színe'

17. „Az ő háza féle szerkezetek mintájára alakultak... az apám háza féle szerkezetek“
(Fokos [Finnugor-török mondattani egyezések. Magyar Nyelvőr 68: 13–19] 1939: 16).